

Discussie

Het 'importhuwelijk': weren of inburgeren?

De meest recente splijtzwam in het Nederlandse integratiedebat betreft de gezinsvormende migratie, met name die onder Marokkaanse en Turkse jongeren. Na de publicatie van het WRR-rapport *Nederland als immigratiesamenleving* (2001), waarin onder meer over het mogelijke effect van deze immigratievorm op integratieprocessen werd gerapporteerd, kwam het debat los. In tegenstelling tot de aanbevelingen van de WRR spraken de meeste commentatoren en enkele politici zich onmiddellijk uit voor een verdere verscherping van het toelatingsbeleid voor deze groep. Het aantal 'importhuwelijken' moet volgens deze zegslieden drastisch omlaag en dat kan alleen door het opwerpen van extra barrières bij de toelating van 'kersverse' bruiden en bruidegoms.

Wat is nu eigenlijk het probleem?

Het omvangrijke proces van gezinsvormende migratie onder tweede-generatiejongeren van Turkse en Marokkaanse afkomst wordt om verschillende redenen als probleem gezien. Zolang migrantenkinderen hun partners uit het land van herkomst halen, zou de integratie van deze groep niet ge-

slaagd zijn. De blijvende oriëntatie op het land van herkomst wordt geïnterpreteerd als een afkeren of minimaal een afzijdig houden van de Nederlandse samenleving. Het Nederlandse publiek en de overheid voelen zich hier ongemakkelijk bij en het democratisch ongeduld wordt op de proef gesteld. De hoop was en is immers gevestigd op een volledig op Nederland georiënteerde tweede generatie.

Het Nederlandse onbehagen bij de omvang van het proces van gezinsvorming wordt aangevuld door een reeks bezwaren die vooral te maken heeft met de wijze waarop de keuze voor een partner tot stand komt en de soms oneigenlijke motieven die aan die keuze ten grondslag liggen. Een van die oneigenlijke motieven is het verkrijgen van een verblijfsvergunning en de toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt. Ook is sprake van gearrangeerde huwelijken, een onder bepaalde migrantengroepen veel voorkomende praktijk, die echter indruist tegen het recht om in vrijheid je eigen partner te kiezen. Daarenboven wordt gewezen op de hoge echtscheidingspercentages bij deze 'transnationale' huwelijken. Overigens ligt het moment van echtscheiding in sommige gevallen opmerkelijk dicht op de driejaargrens, de grens die het einde

van de afhankelijke verblijfsvergunning markeert en de partner het recht op een zelfstandige verblijfsvergunning garandeert.

Het derde argument dat wordt aangevoerd betreft primair de integratiekansen van de derde generatie. Doordat tweede-generatiemigranten, in Nederland geboren en opgevoed, in het huwelijk treden met een partner uit het land van herkomst, wordt het huwelijk een mengvorm van eerste- en tweede-generatiemigranten. Kinderen uit een dergelijk huwelijk worden opgevoed door één ouder die in het land van herkomst is geboren. Deze ouder is zelf een nieuwkomer die de Nederlandse taal en samenleving in de regel (nog) nauwelijks kent en zelf in een geheel andere omgeving is opgevoed en opgegroeid. Dit is niet bepaald een ideale situatie voor de opvoeding van een kind dat zich in de meritocratische Nederlandse samenleving zal moeten handhaven.

Het grote aantal importhuwelijken zet dus vraagtekens bij de mate van integratie van tweede-generatiejongeren van Turkse en Marokkaanse afkomst. De omvangrijke gezinsvormende migratie werpt ook een schaduw vooruit: steeds komt weer een nieuwe eerste generatie binnen met een relatief grote kans op reproductie van achterstand in taal, onderwijs en maatschappelijke participatie in het algemeen. Ten slotte maakt de omvang van deze huwelijksvorm ook duidelijk dat de vanzelfsprekendheid van het huwelijk als een vrije verbintenis tussen geliefden een Nederlandse (wens) norm is.

Een restrictiever toelatingsbeleid

De voorstanders van beperking van de gezinsvormende migratie hebben zich de laatste tijd geroerd. Schnabel deed daartoe een oproep in het FNV-magazine en als we de geruchten over de komende nota van Minister Van Boxtel mogen geloven, lijkt ook één van de verantwoordelijke ministeries de oplossingen in die richting te zoeken. Verschillende Kamerleden laten zich evenmin onbetuigd als het gaat om een verdere inperking van de mogelijkheden om een huwelijkspartner uit het land van herkomst te laten overkomen. Een restrictief toelatingsbeleid vormde ook de reactie na de wervingsstop in het begin van de jaren zeventig, toentertijd overigens voornamelijk om gezinshereniging te voorkomen en bovendien weinig effectief. De beperking van ge-

zinsvorming en -hereniging stuit echter op bezwaren in het (inter)nationale vreemdelingenrecht. Vreemdelingen hebben weliswaar geen recht op gezinsvorming, maar hebben wel recht op een gezinsleven. Zowel nationaal als internationaal zijn de juridische spelregels steeds verder uitgekristalliseerd en in de meeste ons omringende landen heeft zich een restrictief beleid ontwikkeld. Nederland is daarbij geenszins 'soft' te noemen. Het Nederlandse beleid is, ook in vergelijking met de omliggende landen, streng en er mag zelfs verwacht worden dat Nederland een veer zal moeten laten bij de aankomende Europese harmonisatie van het beleid voor gezinshereniging en gezinsvorming. De marges voor het verscherpen van het beleid zijn uiterst gering en het is de vraag of een verder ingrijpen door de overheid in het privé-leven van burgers nog te rechtvaardigen is. Zelfs het Verenigd Koninkrijk dat jarenlang een strijd tegen de migratie van (met name mannelijke) huwelijkskandidaten heeft ondernomen, heeft onder de huidige Labour-regering een stap teruggenomen. De 'primary purpose rule', waarbij de migrant moest bewijzen dat zijn primaire intentie met het huwelijk het huwelijk zelf en niet de toegang tot de Engelse arbeidsmarkt is, werd in 1997 afgeschaft (Broeders 2001).

Beperking via het toelatingsbeleid stuit dus op een aantal grote bezwaren:

- Het beleid is al relatief streng, de marges voor verscherping zijn smal en hoewel die marges natuurlijk altijd opgezocht kunnen worden, is het de vraag of de overheid dan niet te ver gaat in het interveniëren in het privé-leven van burgers. Bovendien is het niet eenvoudig om beperkingen voor één bepaalde groep te introduceren, vanwege het ontstaan van rechtsongelijkheid (ook het Verenigd Koninkrijk kreeg hier een aantal malen een Europese tik voor op de vingers). De verscherpingen moeten dus op eenieder van toepassing zijn, ook als de omstandigheden totaal anders zijn.
- De kans is groot dat het bij een beperking niet gaat om een verbod maar om het opwerpen van nieuwe barrières voor huwelijksmigratie die eerder tot uitstel dan tot afstel zullen leiden. Het is niet te verwachten dat een gedragspatroon dat sterk is ingebed in de eigen cultuur en dat bovendien – ook al is het vaak voor de korte termijn – voordelen biedt voor de huwendes en hun beider

families, effectief omgebogen zal worden door het opwerpen van nog meer hindernissen.

- De keuze voor een restrictieve toelating laat de 'integratiekant' bovendien buiten beschouwing terwijl het risico van een verdere reproductie van achterstanden naar ons oordeel juist het meest zorgwekkende aspect is van de grote omvang van de huwelijksmigratie.

Of een dwingender en inclusiever inburgeringsbeleid

Bij het zoeken naar oplossingen dient het vertrekpunt niet te liggen bij het verder indammen van huwelijksmigratie als wel bij het bevorderen van de individuele kansen op participatie van een ieder die zich in Nederland vestigt. Een versterking van inburgeringsbeleid en een dwingender controle op het verplicht volgen van cursussen, zo nodig met gebruik van sancties, zoals voorgesteld in het WRR-rapport, is een benadering die de nadruk legt op de participatie en eigen verantwoordelijkheid van de overgekomen partners. Om het inburgeringstraject te versterken is voorgesteld om de cursus in een relevante context in te bedden. Toekomstig werk ligt hierbij uiteraard voor de hand, maar ook als partners voornamelijk verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van hun kinderen, is er relevanter lesmateriaal te bedenken dan de algemene oriëntatie op Nederland die nu vaak de boventoon voert. Het consulatiebureau, de huisarts en het Nederlandse onderwijs en ouderbetrokkenheid zijn onderwerpen die voor deze groep en de kinderen die ze opvoeden, van groot belang zijn. Door de combinatie van de taalverwerving met een relevante context is bovendien in de eerste oriëntatie op de Nederlandse samenleving voorzien, op een manier die de participatie van de betrokkenen zo groot mogelijk maakt. De overheid moet participatiemogelijkheden van nieuwkomers faciliteren en hen aanspreken op hun eigen verantwoordelijkheid. Van de migrant kan dan een actieve houding verwacht en geëist worden. Het is belangrijk dat de groep nieuwkomers in het kader van de gezinsvorming en gezinshereniging niet na aankomst in recordtijd stopt met het inburgeringsprogramma en vervolgens uit het zicht verdwijnt. In de eerste plaats is dat een slechte zaak voor de integratie van de betrokkenen, integratie vanachter de begonia's lijkt een onbegonnen weg. Bovendien is het van belang dat het contact wordt behouden met deze soms kwetsbare groep. Aange-

zien gezinsvormers gedurende de eerste drie jaren van hun verblijf slechts een afhankelijke verblijfsvergunning krijgen, wordt huiselijk geweld tegen vrouwen lang niet altijd gemeld uit vrees voor uitzetting.

Uiteindelijk blijft integratie in de Nederlandse samenleving toch een zaak van ontmoeting en confrontatie met die samenleving. Het beleid voor gezinshereniging en gezinsvorming werd tot op heden gedomineerd door het stellen van eisen aan de hier reeds verblijvende partner (inkomenseis, huisvestingseis), terwijl de binnenkomende partner vaak nauwelijks werd opgemerkt. De participatie in en oriëntatie op de samenleving van deze nieuwe eerste-generatiemigranten is echter meer gebaat bij een meer op maat gesneden inburgeringsbeleid dan met (het praten over) nieuwe hordes op het pad naar Nederland.

Dennis Broeders en Pauline Meurs

De verloren gegane kunst om een grens te trekken

De kwestie die Broeders en Meurs in hun discussiebijdrage aansnijden betreft geen onbelangrijk detail van het immigratievraagstuk. Het is immers primair de volgimmigratie die voor een explosieve groei van de instroom van immigranten heeft gezorgd. En de gezinsvormende migratie maakt daar een niet onbelangrijk deel van uit. Ter adstructie de volgende cijfers. De 55.000 Turkse en Marokkaanse gastarbeiders uit het begin van de jaren zeventig (1972) plus hun 20.000 destijds hier gevestigde gezinsleden zijn vijftientig jaar later (1996) mede door volgmigratie uitgegroeid tot een bevolkingsgroep van meer dan een half miljoen personen van wie niet meer dan een vijfde betaalde arbeid verricht. Alleen al deze cijfers geven een treffend inzicht in de langetermijneffecten die migratiebeslissingen een kwart eeuw later kunnen hebben. Als we nog een kwart eeuw verder zijn, zal deze groep volgens de officiële bevolkingsprognose bijna één miljoen personen omvatten. De meesten van hen zijn slecht geïntegreerd, de tweede generatie blijft scherp achter bij de verwachtingen die hierover nog kort geleden bestonden. Die verwachtingen waren niet, zoals Broeders en Meurs suggereren, dat de tweede generatie volledig op Nederland ge-

oriënterd zou zijn, maar wel dat deze de taal naar behoren zou spreken, een behoorlijke opleiding zou volgen (en afmaken) en op de arbeidsmarkt haar mannetje (of vrouwtje) zou staan. Studies naar de sociale mobiliteit en arbeidsparticipatie van de tweede generatie tonen een ontluiserend beeld. Natuurlijk geldt dit niet voor de hele groep, maar wel voor de meerderheid (Van der Zwan 2001). Het op het eerste gezicht merkwaardige feit doet zich voor dat hier geboren en getogen jonge vrouwen van Marokkaanse en Turkse afkomst zich onder druk van de ouders ook als ze goed opgeleid zijn, conformeren aan het traditionalisme van hun milieu als het om partnerkeuze gaat. Hoe weinig opgeleid hun partner uit Marokko of Turkije ook mag zijn en hoe onthand die in de Nederlandse samenleving ook mag komen te staan. Bij de vrijheid van deze partnerkeuze valt een groot vraagteken te plaatsen. De directe gevolgen laten zich raden, de geïmmigreerde echtgenoot maakt op de Nederlandse arbeidsmarkt geen enkele kans en komt voor zijn onderhoud (en dat van zijn gezin) voor rekening van de Nederlandse gemeenschap. Ook de gevolgen voor de opvoeding van de kinderen die uit deze huwelijken voortkomen, zijn voorspelbaar: een voortdurende herbevestiging van het traditionele profiel dat sociale mobiliteit in de weg staat. Hoe lager de sociale positie van de vader, hoe onverzettelijker hij zijn gezin in de traditionele greep houdt. Achterstanden blijven zo op de volgende generatie overgedragen worden. Dit zijn geen overwegingen om aan voorbij te gaan. De reactie van Broeders en Meurs op deze kwestie is tweeledig. Wat de toelating betreft, beroepen zij zich op een formeel juridisch kader dat een restrictiever beleid volgens hen uitsluit. Die opvatting is ook al in het WRR-advies te vinden, evenals de remedie: 'bevorderd moet worden dat ook de binnenkomende partner in staat is zelfstandig in de Nederlandse samenleving te participeren'. Broeders en Meurs verwachten op dit punt het heil van een dwingender en inclusiever inburgeringsbeleid.

Allereerst het formeel-juridische kader waarop zij zich beroepen en waarin ze de huidige beleidmakers in feite volgen. Het is die manier van benaderen van een vraagstuk met een zo grote impact op de samenleving als het immigratievraagstuk, die een diepe kloof tussen de leidende bestuurselite en grote delen van de bevolking veroorzaakt. Het poli-

tieke keuzevraagstuk wordt erdoor geneutraliseerd en de beslissingsruimte (met opzet) geminimaliseerd, terwijl weldenkende mensen hun hart vasthouden waar dit op moet uitlopen. Howard, naar wie het WRR-advies nota bene verwijst, heeft in een briljant betoog deze manier van 'probleemoplossing' aan de kaak gesteld (Howard 2001). Individuele rechten op toelating zijn maar een deel van de goede zaak, het gemeenschappelijk belang en de publieke zaak kunnen er niet in gemist worden. En die laatste bestaan bij gratie van politiek gezag dat wordt uitgeoefend om het gemeenschapsbelang zoals handhaving van coherentie van een samenleving, hoog te houden. Dat politieke gezag verdraagt zich niet met neutraliteit. Ook de Europese regelgeving is niet onaantastbaar, alle landen in de EU kampen met vergelijkbare vraagstukken. Het antwoord op die vraagstukken ligt niet in een formeel-juridische benadering maar in het trekken van een grens. 'De verloren gegane kunst om een grens te trekken', om met Howard te spreken.

Nu het 'dwingende en inclusieve inburgeringsbeleid'. Broeders en Meurs overschatten het belang hiervan. Tegen het pleidooi van de WRR om het inburgeringsbeleid dwingender en inclusiever te maken valt niets in te brengen, er valt juist veel voor te zeggen. Als we inburgeringsbeleid voeren dan maar liever op een strikte dan op een halfzachte manier. Maar valt er van het inburgeringsbeleid iets te verwachten als het gaat om de integratie van echtgenoten die rechtstreeks uit de relatief onontwikkelde streken in Turkije en Marokko afkomstig zijn? Als de hier geboren en getogen tweede generatie niet in staat is respectievelijk niet gemotiveerd is zich op de arbeidsmarkt te handhaven, zou iemand die de taal helemaal niet spreekt en arbeidsmarktqualificaties ontbeert dat dan wel zijn? Wie de beleidmakers met zo'n advies aan boord komt, loopt weg voor de te maken keuzes of stuurt het beleid het moeras in. Het getuigt van een overschatting van beleid om te menen dat wat de leerschool van het leven die de tweede generatie hier heeft doorgemaakt, niet vermag door een inburgeringsbeleid – hoe dwingend en inclusief ook – wel tot stand kan worden gebracht. De feiten liegen er niet om. Onder immigranten van Turkse en Marokkaanse afkomst staan tegenover 100 werkenden 80 ontvangers van een uitkering. Onder ex-Joegoslaven is het aantal ontvangers van een uitkering gro-

ter dan het aantal werkenden. Voor immigranten afkomstig uit vluchtelingenlanden is de verhouding uitkeringen/werkenden zelfs anderhalf staat tot één.

Niet alleen het inburgeringsbeleid vraagt om herziening maar dit geldt evenzeer voor het toelatingsbeleid. Het is toch werkelijk te erg voor woorden dat na jaren van veronachtzaming de KLM er recent eindelijk toe overgegaan is om de reisdocumenten van inboekende passagiers op cd vast te leggen, zodat die hun identiteit voor de immigratieautoriteiten niet langer kunnen verbergen. En dit is maar een greep uit de vele reële mogelijkheden om ook het bestaande toelatingsbeleid strikter te voeren en dit aan te scherpen. Zo ook de gezinsmigratie. Wie een echtgenoot naar Nederland haalt, zou tien jaar aansprakelijk gesteld moeten worden voor alle eventuele uitgaven die op de Nederlandse overheid neerkomen. De verplichting hiervoor een kredietwaardige borg te stellen, geeft dit verhaalsrecht materiële inhoud. Voor al deze kwesties geldt dat er wel een politieke keuze gemaakt moet worden.

Arie van der Zwan

Er valt meer te winnen bij het trekken van een andere grens dan een geografische

Uit de repliek van Van der Zwan blijkt dat er sprake is van overeenstemming over het feit dat integratie de kern van het probleem met gezinsvormende migratie vormt. De meningen over de oplossingen lopen echter sterker uiteen. Wij zouden ons verschuilen achter een formeel-juridisch kader dat de rechten van het individu centraal stelt en de overheid in staat stelt keuzes en het trekken van een grens te ontlopen. Naast het gebrek aan oplossingen in het toelatingsbeleid zouden wij bovendien teveel verwachten van het inburgeringsbeleid.

Van der Zwan begint zijn repliek met de presentatie van cijfers over de groeiende omvang van primaire en volmigratie en de relatief lage sociale mobiliteit en arbeidsparticipatie van de tweede generatie. In deze korte reactie is het niet doenlijk uitgebreid op deze cijfers in te gaan. Wel is het van belang te wijzen op het feit dat een beoordeling van de omvang van arbeidsparticipatie van de tweede generatie niet voorbij mag gaan aan het gegeven

dat velen onder hen nog op school zitten of een opleiding volgen en dus (nog) niet op de arbeidsmarkt actief zijn. Een tweede kanttekening bij de beoordeling van cijfers en daaraan verbonden toekomstverwachtingen is het feit dat tot nu toe vooral wordt uitgegaan van de vier bekende groepen. Uit de analyses blijkt echter dat de verschillen binnen de groepen inmiddels groter zijn dan tussen de groepen: spreken over 'de' Marokkanen of 'de' Turken is niet meer vol te houden. Met deze nuancering beogen we niet de problemen die aan de orde zijn inzake migratie en volmigratie te bagatelliseren, integendeel. Maar voor een adequate beleidsreactie is een precieze analyse van de feiten wel van groot belang.

Van der Zwan wijst er in zijn repliek terecht op dat er vraagtekens bij de vrijheid van partnerkeuze onder Marokkaanse en Turkse jongeren vallen te plaatsen, of dat die keuzevrijheid in ieder geval niet altijd strookt met de gangbare Nederlandse opvatting daarvan. Hier doet zich nu juist een groot dilemma voor. De partnerkeuze van haar onderdanen is een terrein waar de overheid zich naar ons oordeel terecht niet mee bemoeit. Partnerkeuze is bij uitstek een privé-beslissing waar de eigen keuze en wellicht zelfs een recht op het maken van eigen fouten geldt. Wanneer iemand vrijwillig instemt met een gearrangeerd huwelijk is er, wat de overheid betreft in ieder geval, sprake van een vrije keuze, wat iemands persoonlijk rechtsgevoel daar verder ook van mag zeggen. Privaat en publiek moeten goed uit elkaar gehouden worden. De overheid kan zich hierin pas mengen wanneer iemand tegen zijn zin in gedwongen wordt tot keuzes waar hij of zij zich niet bij neer wenst te leggen. De praktijk geeft ook aan dat personen die zich tegen een gerangeerd huwelijk verzetten niet tevergeefs een beroep op de Nederlandse overheid doen. De overheid moet garant staan voor de exit-optie om het zo maar te formuleren.

Wat de oplossingen betreft stelt Van der Zwan dat een antwoord op het probleem van gezinsvormende migratie slechts gevonden kan worden als de overheid zich niet verschuilt achter het formeel-juridische kader van het (inter)nationale vreemdelingenrecht, maar juist een grens durft te trekken. Het gaat er dan om dat de politiek een duidelijke grens trekt die recht doet aan het gemeenschappelijke belang en de publieke zaak en zich niet blind staart op de individuele rechten. De politiek moet

volgens Van der Zwan de ‘verloren gegane kunst een grens te trekken’ hervinden. Een krachtig pleidooi, maar dat deze grens samen zou moeten vallen met de Nederlandse geografische grenzen, wordt door Van der Zwan niet of nauwelijks onderbouwd. Waarom moet de oplossing voor problemen met migranten per definitie in het toelatingsbeleid worden gezocht? Ook uit Van der Zwans bijdrage blijkt dat zijn zorg voornamelijk de gebrekkige integratie van deze migranten betreft, maar kun je mensen aan de grens weren op basis van de verwachting dat ze onvoldoende zullen presteren op de Nederlandse arbeidsmarkt? Van der Zwans eigen oplossing – iemand die een echtgenoot over laat komen tien jaar financieel aansprakelijk stellen voor die persoon – is weinig meer dan een variatie op het bestaande beleid waarbij voorafgaand aan gezinsvorming (over een langere periode) aan een inkomenseis wordt getoetst. Ook is het de vraag waarom dit zou helpen bij de integratie van de overgekomen partner. Deze kan vanwege de financiële borgstelling van de in Nederland verblijvende partner weliswaar niet meer ten laste van de overheidsuitgaven komen, maar is wel volledig afhankelijk van de partner gemaakt. In deze situatie is het bovendien moeilijk voor de overheid nog eisen aan de integratie van deze partner te stellen. De integratie is bovendien niet geholpen met een dergelijke conditionele toelating, aangezien onzekerheid over de vraag of je mag blijven weinig aan integratie bijdraagt. Het verder opwerpen van barrières lijkt ons weinig heil te brengen. De ervaring leert – in Nederland maar ook in andere Europese landen zoals Engeland – dat de effecten van nog meer restricties niet opzienbarend zijn: het opwerpen van nog hogere barrières leidt er vooral toe dat betrokkenen, veelal met succes, nieuwe wegen gaan zoeken om deze te slechten. De stelling in onze bijdrage is niet zozeer dat er binnen het formeel-juridische kader niets meer mogelijk zou zijn – we geven aan dat de marges van het beleidskader best opgezocht kunnen worden – maar dat er meer te halen valt bij het trekken van een andere grens dan een geografische.

Een andere grens kan bij de werking van de WIN (Wet Inburgering Nieuwkomers) worden gelegd. Volgens Van der Zwan overschatten wij echter het belang van een ‘dwingend en inclusiever inburgeringsbeleid’. Hoewel we echt niet verwachten dat het inburgeringsbeleid de integratieproblemen als

sneeuw voor de zon zal doen verdwijnen, brengen we daar tegenin dat Van der Zwan het inburgeringsbeleid wellicht wat onderschat. Tegen de bezwaren dat ‘de tweede generatie al niet aan het werk te krijgen is en we dus geen heil van de eerste generatie die via de gezinsvorming ons land binnenkomt hoeven te verwachten’, valt in te brengen dat op die manier het kind met badwater en al in de gootsteen verdwijnt. De WIN is een nog relatief jong terrein en een van de grootste projecten binnen het integratiebeleid. Er is nog van alles mis met het Nederlandse inburgeringsbeleid maar het moet ook beschermd worden tegen het democratisch ongeduld dat de WIN alweer als mislukt aan de kant wil zetten. In het WRR-rapport is gepleit voor een versobering van het integratiebeleid, hetgeen inhoudt dat de overheid keuzes in het beleid moet maken, daaraan moet vasthouden en zich niet door elk negatief krantenbericht en een onrustige Tweede Kamer tot een nieuwe maatregel moet laten verleiden. Met andere woorden: de overheid moet een grens trekken. Prioriteiten zoals de WIN moeten in de ogen van de WRR serieus en met grote voorrang ter hand worden genomen, zowel door de overheid als aanbieder als door degene die onder de inburgeringsplicht valt. Van der Zwan heeft gelijk wanneer hij stelt dat we nu geconfronteerd worden met de effecten van de beleidskeuzes van een kwart eeuw geleden. Hetzelfde geldt voor de afweging tussen het trekken van grenzen bij het inburgeringsbeleid of bij het toelatingsbeleid.

Dennis Broeders en Pauline Meurs

Literatuur

- Broeders, D., 2001, *Immigratie- en integratieregimes in vier Europese landen*, WRR werkdocumenten W125, Den Haag.
 Horward, Philip K., 2001, *The lost art of drawing the line: How fairness went too far*, Random House, New York.
 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2001, *Nederland als immigratiesamenleving*, Den Haag: SDU.
 Valk de, H. e.a., 2001, *Oude en nieuwe alloctonen in Nederland*, WRR Werkdocumenten W123, Den Haag.
 Van der Zwan, 2001, ‘De zorgelijke integratie van de etnische minderheden’. *Socialisme en Democratie*, 58 (9) 421-425.